

Gransking av barneverninstitusjoner i Bergen: Noen erfaringer og refleksjoner

Et granskningsutvalg har kartlagt omsorgssvikt og overgrep ved barneverninstitusjoner. I alt 133 personer ble intervjuet. Det er første gangen slik kartlegging er gjennomført i Norge. Som medlem av utvalget beskriver Jan Skjerve hvordan granskingen ble gjennomført.

TEKST

Jan Skjerve*

PUBLISERT 1. mars 2004

* Takk til utvalgets medlemmer og sekretær for kommentarer til et tidligere utkast.

Oppnevning

Høsten 2001 vedtok Bergen kommune å nedsette et granskingsutvalg for å kartlegge forholdene ved en rekke barneverninstitusjoner som kommunen hadde hatt ansvaret for. Flere tidligere barnehjemsbarn hadde reist krav om erstatning på grunn av overgrep og omsorgssvikt de hevdet å ha vært utsatt for. Kommunen hadde stilt seg avvisende til erstatningskravene med begrunnelse at de var rettslig foreldet. Vedtak om å sette i verk en gransking av forholdene ved tidligere kommunale institusjoner ble fattet etter medieoppslag om at det var uakseptabelt av kommunen ikke å påta seg noen form for ansvar. Kommunen ba fylkesmannen om å utforme mandat og oppnevne utvalget.

Utvalgets leder var advokat med omfattende erfaring fra politiet og også med tidligere erfaring fra offentlig gransking. Ett medlem var advokat med en rekke oppdrag knyttet til barnevernet og med erfaring fra universitetet, mens et annet medlem var forsker med barnevernfaglig kompetanse. Det fjerde medlemmet var undertegnede. Min bakgrunn for å bli oppnevnt var lang fartstid som klinisk barnepsykolog, også med forskningskompetanse. Jeg har også vært medlem av diverse komitéer, råd og utvalg under et par departementer, Helsetilsynet og Universitetsrådet der fellesnevneren har vært å ivareta rettssikkerhet for klienter og andre parter. Jeg har tidligere vært med og gransket påstander om seksuelle overgrep i en omsorgsbolig.

Som juridisk sekretær på full tid ble det engasjert en politijurist, også med universitetsbakgrunn. Det ble dessuten engasjert kontorpersonale for utskrivning av intervjumateriale og andre kontortekniske oppgaver. Det ble opprettet egne kontorlokaler for utvalget med nødvendige tekniske ressurser. Økonomiske rammer ble fastlagt av fylkesmannen og utgiftene dekket av Bergen kommune. Det ble stilt tilstrekkelige midler til disposisjon.

Granskingsutvalg

Gransking er en etablert framgangsmåte når en myndighet vil kartlegge nærmere omstendigheter i et sakskompleks. Mest kjent er gransking som blir foretatt av ulykkeskommisjoner, som ved flyhavari. Fra senere tid har granskingen som ble foretatt etter Sleipner-ulykken vært mye omtalt, fra en del år tilbake var granskingen av Reitgjerdet mye i media.

Gransking er regulert gjennom rundskriv fra Justisdepartementet med «Regler for granskingskommisjoner», der de juridiske rammene for arbeidet trekkes opp. Men det er ikke sagt noe om faglige framgangsmåter. Dette var første gangen at forholdene i norske barneverninstitusjoner ble gjort til tema for offentlig gransking. Utvalget måtte derfor utvikle arbeidsmåter og rammer for arbeidet selv. Mandatet var juridisk i sin form, samtidig som det var antatt at tverrfaglig kompetanse og arbeidsmåte var påkrevd, noe sammensetningen av utvalget avspeiler.

Rapporten fra utvalgets arbeid, med tittelen «Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen», ble tilgjengelig i slutten av juni i 2003. Her vil det ikke bli redegjort for de funn som ble gjort. De har vært omtalt i media. I stedet vil jeg reflektere rundt erfaringer jeg som psykolog høstet ved å delta i denne typen offentlig og tverrfaglig virksomhet.

Mandatet

Utvalgets hovedoppgave var å kartlegge ureglementære forhold ved 11 barnehjem under Bergen kommune i tidsrommet 1954–1980. Granskingsperioden var avgrenset av iverksettingen av ny barnevernlov i 1954 og overføringen av ansvaret for barnehjemmene fra kommunen til fylket i 1980. Vi skulle kartlegge «faktiske forhold» vedrørende fysiske eller seksuelle overgrep, alvorlige mangler ved den praktiske og følelsesmessige omsorgen, svikt i tilsynet med institusjonene og tvangsplassering av barn uten lovlige vedtak.

Utvalgets uavhengighet

Utvalget var sammensatt for å sikre at granskingen ble uhildet og uavhengig av partsinteresser. Alle var oppnevnt i kraft av sin faglige bakgrunn og ikke som representanter for myndigheter eller noen grupperinger. Uavhengigheten ble tydeliggjort ved at det ble skaffet lokaler som ikke var eid av kommune eller fylke, og det ble ikke ytet administrativ eller annen assistanse til arbeidet fra disse myndighetene. Det var overlatt til utvalget selv å forme framdriftsplan for arbeidet, uten gitte tidsfrister som måtte overholdes. Det var selvsagt at et slikt arbeid ikke burde drøye unødig lenge, men vi hadde selv full råderett med hensyn til å gjennomføre granskingen slik vi fant det forsvarlig. Et viktig moment i denne sammenhengen var det mangelfulle grunnlaget for å vurdere arbeidets omfang. For eksempel var det ukjent hvor mange barn som hadde bodd på institusjonene i den angjeldende perioden.

Innsamling og analyse av informasjon

Det var aktuelt å snakke med tre grupper av informanter. Den største gruppen var tidligere barnehjemsbarn, men også tidligere ansatte i institusjonene og personer tilknyttet barnevernet eller med tilsynsoppgaver var viktige som kilder. Noen lister over mulige informanter forelå ikke, men en del aktuelle personer var kjent gjennom medieoppslag, og vi fikk raskt kjennskap til flere gjennom arkivgjennomgang og gjennom dem vi begynte å intervju.

Utvalget drøftet hvorvidt vi skulle kalle inn personer vi ønsket å snakke med, eller om vi skulle basere oss på at interesserte selv tok kontakt for å gi oss informasjon. En mellomløsning ble valgt. Gjennom møter med representanter for tidligere barnehjemsbarn, gjennom medieomtaler og gjennom annonser ble det gitt opplysninger om at vi ønsket kontakt med personer med relevante opplysninger. Så godt som alle tidligere barnehjemsbarn vi intervjuet, tok selv kontakt. Vi ønsket at representanter for denne gruppen ikke skulle føle press i retning av å måtte fortelle om sine opplevelser.

Når det gjaldt personalet, stilte det seg noe annerledes. Vi måtte få kontakt med personer som i kraft av sin posisjon satt inne med informasjon som det ellers ikke ville være mulig å få tak i. Hvem disse nøkkelpersonene var, fikk vi kjennskap til gjennom arkivgjennomgang. Noen få av de institusjonsansatte vi intervjuet, tok selv kontakt. Andre henvendte vi oss til etter å ha hørt dem omtalt i intervjuene. Vi ønsket blant annet opplysninger fra enkelte som var utpekt som overgripere. Å innhente deres forklaringer var også påkrevd for ikke å krenke deres partsrettigheter.

De aller fleste stilte seg positive til henvendelsen de fikk. Med hjemmel i domstolloven hadde granskingsutvalget anledning til å begjære personer rettslig avhørt i Tingretten, dersom de ikke ønsket å forklare seg. Det ble ikke nødvendig å ta denne hjemmelen i bruk, men et par av de utvalget kontaktet ble orientert om muligheten.

I alt 133 personer ble intervjuet. Mange av disse hadde erfaring fra eller kjennskap til mer enn én institusjon. I Tabell 1 er det gitt en oversikt over antall intervjuer med opplysninger for hver enkelt institusjon. For institusjon 9 var det flere enn to barn som ble intervjuet, men de øvrige var så små under oppholdet at de ikke husket noe fra det. Institusjonene varierte betydelig med hensyn til størrelse, og også med hensyn til i hvor stor del av granskingsperioden de var i drift. For hver institusjon konkluderte utvalget med hensyn til hvilke perioder og hvilke saksforhold vi hadde grunnlag for å uttale oss om.

I tillegg til intervjuarbeidet ble det foretatt arkivgjennomgang i et betydelig omfang. Arkivene viste seg å være mangelfulle og lite systematisk ordnet. De ga likevel verdifull informasjon om forhold som bygningsstandard og vedlikehold, og noe om bemanning. Det var lite og ingen informasjon om omsorgen som ble gitt i institusjonene.

Tabell 1. Antall intervjuede informanter ved de ulike institusjonene.

INSTITUSJON	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Barn	6	4	6	42	3	7	13	18	2	7	6
Ansatte	2	2	4	9	0	5	7	6	1	2	1
Andre	3	1	0	0	4	1	2	2	3	2	0

Intervjuene

Det ble utarbeidet to intervjumanualer, én for tidligere barnehjemsbarn og en for personale. Den siste inneholdt noen differensierte spørsmål avhengig av om informanten hadde vært institusjonsansatt, hatt tilsynsoppgaver eller vært saksbehandler. Hensikten var å sikre at sentrale temaområder i mandatet ble dekket, og at informasjonen var sammenlignbar over informantene. Manualene var semistrukturerte, med stikkord for temaer, mens det var opp til intervjuer å formulere spørsmålene og følge opp svarene. Her er eksempler på temaer fra intervjuene med de tidligere barnehjemsbarna: Boforhold, mat, klær, hygiene, skolegang og lekselesing, feiring av fødselsdager, kontakt med familie og omverdenen for øvrig, tilknytning til ansatte, omsorg og støtte, straffereaksjoner og grensesetting, psykisk trakassering, og fysiske og seksuelle overgrep.

Før intervjuene, som for de fleste tilfelle ble gjennomført i utvalgets lokaler, var informantene tilsendt skriftlig informasjon om mandat, arbeidsmåte og utvalgets sammensetning. I møtet med informantene ble det lagt vekt på å skape en hyggelig atmosfære, med kaffeservering og samtale om hvordan informantene så på det å skulle bli intervjuet. Det skriftlige materialet ble gjen-nomgått for å være sikker på at det ikke hadde oppstått misforståelser, og de av utvalgets medlemmer som var med på intervjuet, ga en kort omtale av seg selv.

Det ble understreket at det var frivillig å forklare seg, og at informantene selv måtte styre hvor detaljert de ville redegjøre om følsomme temaer. Pauser ville bli tatt når det var behov for det. De fleste intervjuene varte rundt tre timer, noen opp til fire-fem.

De fleste av intervjuene ble gjennomført av én jurist og én fagperson. Den juridiske sekretæren var ofte til stede, og i noen få tilfeller der sentrale myndighetspersoner ble intervjuet, var hele utvalget med. Etter at intervjuene var avsluttet, foretok intervjuerne en kort vurdering av intervjuprosessen og materialet.

Intervjumaterialet ble dokumentert ved at juristen som intervjuet gjorde fortløpende notater. Det ble tatt pauser i intervjuet, der notatene ble lest inn på diktafon. Den intervjuede personen og den andre intervjueren var til stede under dikteringen og kunne gripe inn med korreksjoner, hvis det hadde oppstått misforståelser eller hvis sentrale momenter ble utelatt. Utskriften fra diktatene ble sendt informanten for enda en gjennomgang med eventuelle rettelser, før den endelige versjonen ble underskrevet av alle som hadde vært til stede under intervjuingen. Denne framgangsmåten er i tråd med retningslinjer for opptak av forklaringer i rundskrivet om granskingskommisjoner.

Intervjuutskriftene er underlagt taushetsplikt og vil bli oppbevart i samsvar med arkivlovens bestemmelser.

Ivaretagelse av informantene

Allerede i utvalgets konstituerende møte ble det tatt opp med fylkesmannen at det kunne bli behov for et tilbud om oppfølging og viderehenvisning for personer vi skulle intervju, fordi en ikke kunne utelukke at samtalene kunne reaktivere vanskelige opplevelser. I et orienterende møte med representanter for de tidligere barnehjemsbarna før selve granskingsarbeidet ble påbegynt, ble det opplyst at de kjente til at et betydelig antall hadde tatt sitt eget liv, og at mange var i en helsemessig dårlig forfatning.

I intervjuene fortalte mange om traumatiske opplevelser i form av fysiske og seksuelle overgrep, manglende omsorg og psykisk trakassering under opphold på institusjon, og også i livet før og etter at de var under barnevernets omsorg. Adskillige hadde omfattende erfaringer fra kontakt med psykisk helsevern, rettsapparat eller alkoholistsorg. For noen var det likevel første gangen de fortalte for eksempel om seksuelle overgrep, og verken familie eller terapeuter kjente deres historie.

Utvalget valgte å la barnehjemsbarna få fortelle hele sin historie, også hvordan det var gått med dem etter utskrivning fra institusjon. Strengt fortolket falt denne informasjonen utenfor mandatets rammer, men den bidro til å belyse institusjonsopplevelsene. Dessuten antok vi at det for denne gruppen av informanter ville kjennes som lite meningsfylt ikke å få fortalt hvilke følger institusjonsoppholdet hadde hatt.

Etter intervjuene ble det brukt tid på å snakke om hvordan intervjusituasjonen ble opplevd. Mange hadde kvidd seg for å komme, men de aller fleste ga uttrykk for at det hadde vært lettere å prate enn de hadde fryktet, og så godt som samtlige ga uttrykk for at det var bra å ha fått fortelle. Noen få sa at det ikke var alt de hadde klart å snakke om.

Etter mange av intervjuene ble det spurt om personen hadde noen å prate videre med om de ønsket det, eller om de hadde kontakt med helsevesenet. Det var få som ga uttrykk for at de var helt uten mulighet for oppfølging. På bakgrunn av intervjuerfaringene ventet utvalget noe med å opprette et eget oppfølgingstilbud, før det så ble inngått avtale med en privatpraktiserende psykolog om mulighet for krisesamtaler og viderehenvisning. Ingen av dem som ble orientert om tilbudet, benyttet det. På bakgrunn av at en person som hadde blitt intervjuet tok sitt eget liv, opprettet Bergen kommune et tilbud om korttidsterapi for dem som hadde vært informanter. Ytterligere to informanter (alle tre var tidligere barnehjemsbarn) tok sitt liv i løpet av granskingsperioden. Det er ukjent for utvalget hvem eller hvor mange av dem som ble intervjuet som benyttet seg av tilbudet om korttidsterapi.

«Mange hadde kvidd seg for å komme, men de aller fleste ga

uttrykk for at det hadde vært lettere å prate enn de hadde fryktet»

Analysen av informasjonen

Strukturen i utskriftene av de enkelte intervjusammendragene fulgte intervjumanualene ganske godt. Manualenes temainndeling ga grunnlag for en mer overordnet kategorisering av materialet. Det ble utarbeidet et analyseskjema der vi for hver institusjon sammenfattet informasjonen for hver kategori. Denne sammenfatningen ble gjort i fellesskap av utvalget etter grundig gjennomlesning av intervjuene med opplysninger om den enkelte institusjonen.

Neste fase i analysen besto i vurdering av materialet for hver kategori og institusjon. Var materialet tilstrekkelig for å gi et bilde for hele granskingsperioden eller bare for deler av den? Var informasjonen troverdig og konsistent? Hva skyldtes variasjoner eller uoverensstemmelser? Hva fortalte informasjonen med hensyn til omsorgsnivå, overgrep, materiell situasjon og øvrige temaområder? Det ble så formulert en konklusjon, begrenset til det alle kunne være enige om at vi hadde tilstrekkelig grunnlag for å fastslå.

Tredje analysefase var å sammenligne institusjonene på tvers med sikte på å finne likhetstrekk og forskjeller mellom dem. Dette ga mulighet for å formulere konklusjoner med hensyn til barnevernet som system. Det åpnet også for en bedre forståelse av variasjoner institusjonene mellom og særtrekk ved den enkelte. Som et eksempel på det siste fant vi at kulturen ved en bestemt institusjon åpnet for et hierarkisk regime barna imellom som ga grobunn for fysiske og seksuelle overgrep fra de eldste mot de yngre.

Overlevering og formidling

Presentasjonen av sluttrapporten foregikk i flere faser, alle i løpet av en dag. Dagen begynte med et lukket møte, der informantene var invitert. Hovedtrekkene i våre funn og konklusjoner ble framlagt. Neste presentasjon skjedde i et åpent møte for presse, fagpersoner, politikere og andre interesserte. En del tidligere barnehjemsbarn møtte også opp. Gjennomgangen i dette møtet var fyldigere, med beskrivelse av arbeidsmåte og noen flere detaljer med hensyn til funnene. Rapporten, på 330 sider i NOU-format, ble formelt overlevert til fylkesmannen med viderelevering til byrådslederen i Bergen. Rapporten ble også delt ut til tilhørerne. Samtidig ble den lagt ut på nettet ([www.bergen.kommune.no/info/dato: 26.06.03](http://www.bergen.kommune.no/info/dato:26.06.03)).

Etter en time, der journalister og andre hadde fått anledning til å skimle rapporten, ble det åpnet for spørsmål til utvalget. Dagen ble avsluttet med et nytt møte særlig beregnet for informantene og for andre med tilknytning til institusjonene. Her ble våre funn for hver enkelt institusjon gjennomgått.

Gjennom hele dagen var det med to krisepsykologer, engasjert av kommuneoverlegen, som var disponible for å kunne snakke med tidligere barnehjemsbarn som måtte ha

behov for det, etter å ha hørt utvalgets framleggelse.

Mediekontakt

Oppnevningen av granskingsutvalget var omfattet av atskillig medieinteresse. For utvalget var det maktpåliggende å ikke bli forbundet med partsinteresser. Vi valgte en åpen linje, der medier ble invitert til å bli orientert om arbeidsmåte og progresjon i arbeidet. Samtidig unngikk vi å gi opplysninger om foreløpige funn. For enkelte journalister var nok dette skuffende. I løpet av granskingsperioden var det flere avisoppslag, og også et TV-program, med nye opplysninger om overgrep, som utvalget ikke ga kommentarer til.

Ett avisoppslag fant utvalget likevel å måtte kommentere. Det ble fortalt at to av våre informanter hadde begått suicid. Fra flere hold, også fra fagpersoner, ble det mer enn antydning at selvmordene var en direkte følge av at intervjuene hadde reaktivert tidligere traumer. Utvalget begrenset sine kommentarer til en redegjørelse for hvilke forholdsregler som var tatt for å sikre at intervjuarbeidet skulle bli forsvarlig. Senere ble det omtalt at ytterligere en av de intervjuede hadde tatt sitt liv. I pressen ble det gjentatte ganger framstilt som et faktum at disse tre selvmordene var utløst av intervjuene.

Diskusjon

Som nevnt ble det lagt stor vekt på å orientere informantene om mandatet, om formelle aspekter ved informasjonsinnhenting, og om deres rettigheter i forhold til å styre intervjuene og til broken av informasjonen om dem selv. Formelt ble alle forklaringene avgitt frivillig, og de grenser informantene satte med hensyn til å gi opplysninger ble respektert. Det ble understreket at granskingen var uavhengig av spørsmål om erstatning, noe som ikke var like lett å forstå og godta for alle. Denne orienteringen håpet vi skulle bidra til åpenhet og trygghet, samtidig som det nok bidro til å gi intervjuene en noe «høytidelig» og «juridisk» ramme. Informantene var selvfølgelig ulike med hensyn til hvor interesserte og lyttende de var under den formelle redegjørelsen.

For tidligere ansatte og tilsynspersoner var det viktig å understreke at vi ikke var ute etter skylds- eller ansvars plassering på personnivå. Samtidig måtte flere av informantene komme med ufordelaktige opplysninger om seg selv, som det var vanskelig å unngå å personidentifisere i rapporten. Dette dilemmaet ble diskutert med flere av informantene, og ble satt på spissen i forhold til saksforhold som informantene tidligere var straffedømt og hadde sonet for. En skal selvsagt være ytterst forsiktig med å rippe opp i forhold som er gjort opp for, samtidig som rapporten ville blitt mangelfull hvis vi hadde unngått omtale. Vi brukte tid på å finne en framstillingsform vi fant etisk akseptabel. Det var også problematisk når vi avdekket straffbare forhold som ikke var pådømte og som nå er foreldete. I flere slike tilfeller fikk vi informasjon fra ulike kilder, der den påklagete selv benektet de påståtte overgrepene, men der vi ut fra opplysningene valgte å legge andres framstilling til grunn for konklusjonene. Vi fikk

også opplysninger om overgrep begått av nå avdøde personer, der vi var ute av stand til å ivareta kontradiksjonsprinsippet, et sentralt rettssikkerhetshensyn i straffesaker.

«Det var også problematisk når vi avdekket straffbare forhold som ikke var pådømte og som nå er foreldete»

Flertallet av de tidligere ansatte var kontaktet av utvalget med forespørsel om å la seg intervju. Selv om vi som nevnt ikke behøvde å begjære rettslig avhør av noen, og bare i få tilfeller orienterte om denne muligheten, er det klart at denne gruppen ikke i samme grad som de tidligere barnehjemsbarna var frivillige deltakere. Enkelte i personalgruppen kjente et krav på seg om å gi opplysninger, noe som krevde varsomhet fra intervjuerne, siden informantene ikke var stevnet som vitner. I hovedsak hadde intervjuene samme form uansett informantens posisjon, men i enkelte tilfeller valgte vi nok en mer konfronterende intervjuform overfor tidligere tilsatte. Avhør vil noen ganger kanskje være vel så dekkende betegnelse på samtalene som intervju. Utvalget var seg bevisst den belastning dette kunne medføre, og at intervjuet for enkelte i denne kategorien kunne bli en vel så stor utfordring som for mange av de tidligere barnehjemsbarna. Tilbudet om krisesamtaler ble gitt også til enkelte ansatte.

Belastningen for informantene

Et påtrengende spørsmål er om vi i granskingsutvalget, og hjelpeapparatet som ble etablert, i tilstrekkelig grad klarte å fange opp reaksjonene på samtalene vi hadde. Vi har lite grunnlag for å anta at intervjuene, slik de ble gjennomført, i betydelig grad kalte frem minner som var helt utenfor informantenes bevissthet da vi startet. Men samtalene hadde selvsagt en tydeliggjørende og strukturerende effekt, som for eksempel kunne medføre at de vi intervjuet så sammenhenger de ikke hadde vært oppmerksomme på. For noen var det vanskeligere å fortelle om handlinger de selv hadde utøvd overfor andre barn, enn om det de selv hadde blitt utsatt for. Enkelte tidligere ansatte viste tydelig anger i forhold til egen praksis og forsømmelser.

Utvalget var omhyggelig med ikke å omtale barn som overgripere. Vi plasserte ansvaret for de faktiske overgrepene som var begått av barn mot andre barn, på sviktende omsorg og tilsyn.

For utvalget er det vanskelig å ta stilling til antakelser om direkte årsakssammenheng mellom intervjuene og at tre personer valgte å ta sine egne liv. I alle tre tilfellene gikk det tid, fra noen uker til flere måneder, mellom gjennomføringen av intervjuene og til selvmordene fant sted. Vi vet for lite om hvilken kontakt de tre hadde med hjelpeapparatet, hvilke opplysninger som framkom i slik kontakt og hvilke tiltak som ble satt i verk, til å ha underbygde oppfatninger om betydningen av prosesser som kunne være utløst av samtalene. Vi synes imidlertid at enkelte kollegaer har gått langt, når de temmelig kategorisk har konstatert at samtalene har vært så belastende at

tilsvarende gransking aldri må gjennomføres på nytt. Meldingene som har kommet til utvalget fra de tidligere barnehjemsbarna selv, har entydig pekt i motsatt lei. Budskapet har vært at det er påkrevd å få dokumentert hva som skjedde, ikke minst for å forebygge framtidige overgrep, men også for at det skal oppnås rettferdighet.

«For en psykolog var det ikke lett å svelge at vi skulle komme fram til en beskrivelse av hva som faktisk hadde funnet sted i sosiale relasjoner 25 til 50 år tilbake i tid»

Informantenes utbytte

Media har ikke vært ensidig opptatt av belastning og eventuell skade for barnehjemsbarna som følge av granskingen. Det har også vært argumentert for at det av hensyn til barna er viktig å få dokumentert hva de har vært utsatt for, og at det må gis en rettferdig erstatning og oppreisning. Selv om granskingen ikke var begrunnet med at det skulle frambringes grunnlag for vurdering av eventuelle erstatningskrav, medførte presentasjonen av funnene at det både fra presse og politisk miljø ble fremmet forsterkede krav om en erstatningsordning.

For utvalget var det tankevekkende at de rammer og den atmosfære som var skapt i intervjusituasjonen gjorde det lettere for en god del å snakke om vanskelige temaer, enn hva det hadde vært for dem i behandlingssammenheng. Et formål med intervjuet som gikk utover deres personlige situasjon, og den nøytralitet og distanse som den juridiske konteksten bidro til, kan ha medvirket til at ble lettere å fortelle. For utvalget var det tilfredsstillende at mange ga uttrykk for at det var godt å få fortalt sine hemmeligheter.

Informantene fikk tilsendt en underskrevet kopi av intervjusammendraget. Denne kopien kan de bruke som de selv ønsker, for eksempel som dokumentasjon av egen historie i forbindelse med søknad om erstatning. For enkelte var det også aktuelt å gi den til familien som en fortelling om sitt liv. Utvalget var, med sin tilgang til annen informasjon enn den enkeltes fortelling, i en god del tilfeller i stand til å tidfeste hendelser som den enkelte informanten ikke selv kjente tidspunktet for. *Noen fikk en tidslinje i egen historie de ikke hadde hatt fra før, og som kunne medføre at de måtte revurdere det bildet de hadde av egen oppvekst.* Dette kan tenkes å ha medført belastende omstilling, men vårt inntrykk var at det var interessant for dem å få en slik avklaring. Det kan nevnes at flere informanter på egenhånd hadde søkt i arkiver for å klarlegge sin historie, men at de fleste ikke hadde funnet stort.

Forståelsen av mandatet

Mandatet for granskingsutvalget var juridisk formulert. For en psykolog var det ikke lett å svelge at vi skulle komme fram til en beskrivelse av hva som *faktisk* hadde funnet sted

i sosiale relasjoner 25 til 50 år tilbake i tid. Det meldte seg motforestillinger om at forskjellige personer vil oppfatte et hendelsesforløp ulikt, avhengig av alder og posisjon, av at mange av hendelsene var av en privat og skjult karakter, og at hukommelsen bade utelater, tilfører og forvrenger opplevelser. Gjennom diskusjoner av metodeproblemer samlet utvalget seg i en felles holdning om å ha en kritisk refleksjon om egne konklusjoner, men at oppdraget var for viktig til at slike vansker skulle forhindre at det ble utført.

Mandatet var avgrensende for oppdraget. Utvalget skulle ikke ta stilling til ansvar eller skyld i en strafferettslig eller erstatningsrettslig betydning. Samtidig ble det gjennom arbeidet klart at vi ikke kunne besvare vårt oppdrag uten at vi beskrev organisatoriske og systemiske forhold som ga rammer og grobunn for de forhold vi avdekket. Indirekte ble dette selvsagt en plassering av ansvar både på personer og organer.

Mandatet vektla kartlegging av ureglementære forhold. Det var institusjonene og tjenestene som var gjenstand for gransking, ikke hvert enkelt barns oppvekstvilkår. For å få et helhetlig bilde av institusjonenes omsorgstjenester, valgte vi å innhente informasjon som kunne gi et bredest mulig bilde av tilbudet på institusjonene. Denne tilnærmingen ga oss mulighet for å danne et nyansert og balansert bilde av den materielle og følelsesmessige omsorgen.

Formuleringene i mandatet viste også at det var granskingsperiodens lovgivning og øvrige bestemmelser som var tenkt å gi vurderingsstandardene som det innsamlete materialet skulle ses opp mot. Utvalget forsto mandatet dit hen at vi skulle belyse rettssikkerheten i institusjonene. Vi valgte å legge til grunn et bredt sosialrettslig rettssikkerhetsbegrep som i tillegg til etterlevelse av de lovbestemte krav, forutsetter at tjenester holder en høy faglig standard og blir gjennomført i samsvar med profesjonsetiske prinsipper. Dette vide rettssikkerhetsbegrepet ga en felles plattform for det tverrfaglige arbeidet i utvalget, for informasjonsinnhenting og for de vurderingene vi foretok.

Psykologisk-juridisk tverrfaglighet

Tverrfaglig samarbeid mellom jurister og psykologer kan være spennende og fruktbart. Jussen har et begrepsapparat for å beskrive og analysere samfunnsmessige og sosiale forhold som gir et godt supplement til vårt eget repertoar. Det bidrar til tydeliggjøring av faglige utfordringer og dilemmaer av psykologfaglig art som vi selv må finne løsningene på, gjennom å strukturere vår egen faglige tenkning. Et eksempel er lovpålegget om forsvarlige tjenester, som forutsetter at fagpersoner kan enes om allment aksepterte standarder for god faglighet.

I granskingsarbeidet måtte vi forsøke å formulere vurderingskriterier for forsvarlig tjenesteyting og god omsorg med grunnlag i det faglige nivået innen barneverntjenestene som var nådd i tiden mellom 1950 og 1980. Vi benyttet kilder som undervisningsprogrammer, forskrifter og en særskilt konsulentrapport fra en person med historiekunnskap om tjenestene.

Samtidig ga den juridiske rammen for arbeidet heller lite rom for å trekke inn utviklingspsykologisk eller klinisk kunnskap. Fokus var ikke på enkeltpersoners utvikling og hvilke følger overgrep kan gi.

Selvsagt var det også viktig for utvalgets tenkning at ett av medlemmene hadde barnevernfaglig ekspertise. Kunnskap om for eksempel omsorgskvalitet inngikk som grunnlag for våre vurderingskriterier. Men samarbeidet psykolog/ barnevernfaglig ble styrt av den felles juridiske rammen, der vi begge fra hvert vårt ståsted kom med innspill til det faglige grunnlaget. Ved utformingen av de faglige bidragene konfererte vi, men vi gjorde ikke intervjuer sammen. Vår tverrfaglige virksomhet ble derfor av en underordnet karakter.

Alle intervjuene jeg gjennomførte, ble gjort i samarbeid med en eller to jurister. Det ble av alle tatt som en selvfølge at dikteringen av sammendragene måtte forestås av en jurist med erfaring fra vitneavhør og bevisopptak. Pålagte notoritetskrav måtte innfris. I etterkant kan det vel slås fast at måten å dokumentere intervjuene på ikke i vesentlig grad skilte seg fra den vi selv har erfaring fra gjennom journalskriving.

Våre intervjuer var semistrukturerte med forholdsvis tett oppfølging av manualenes spørsmålssekvens. I et kvalitativt forskningsintervju ville en oftest latt informanten i noe større grad styre temarekkefølgen og mer sett an gjennom intervjuet om alle temaene ble dekket. Vi unngikk for eksempel å gå inn på traumatiske opplevelser tidlig i intervjuet, selv om informanten introduserte slike temaer. Gjennom hele intervjusekvensen hadde klinikerer noe større ønske om å stille oppfølgende spørsmål enn juristen. Ellers var ikke intervjumetoden så forskjellig. Rollefordelingen med hensyn til hvilke temaer den ene eller andre intervjuet om, var vel så mye preget av personfaktorer hos intervjuerne som av forskjeller i faglig bakgrunn. En tendens var det likevel til at psykologen førte an i intervjuene om for eksempel seksuelle overgrep. Juristene var de mest aktive i de tilfellene ansatte ble bedt om å ta stilling til informasjon vi hadde fra andre kilder, og der det kunne være ubehagelig å bli konfrontert med disse opplysningene.

Metodeutfordringer

Det var institusjonene og tjenestetilbudet utvalget skulle beskrive og vurdere, ikke den enkelte informants livshistorie eller hva som karakteriserer personer som har vokst opp på barnehjem. Vårt mål var å få grunnlag for å gi et dekkende bilde av granskingstemaet, ikke et representativt bilde av hva mulige informanter måtte mene eller ha opplevd. Vi hadde derfor ikke bruk for et utvalg som var statistisk representativt. Det vi trengte var personer som satt inne med relevant informasjon. Vårt utvalg måtte være strategisk i den forstand begrepet brukes i kvalitativ forskning, og der det vesentlige kravet er at materialet er adekvat for å belyse problemstillingene.

Materialet ga oss for de fleste institusjonenes vedkommende ikke grunnlag for å uttale oss om hvor mange personer som hadde vært utsatt for overgrep, bare om hvorvidt vi fant det dokumentert at overgrep hadde forekommet. Og ved enkelte institusjoner kan det selvfølgelig ha skjedd overgrep uten at vi har fått kjennskap til det. Informasjon om

slike forhold avhang av kontakt med personer som hadde erfart overgrep og som ønsket å forklare seg om dem. For noen institusjoner har utvalget imidlertid fått så mange og så sammenfallende rapporter om overgrep, at det har vært mulig å danne seg et bilde av omfanget.

Vi fikk med vår tilnærming en bred og nyansert beskrivelse av forhold som var felles for mange eller alle informanter, som bygningsstandard, mat og klær. For noen institusjoner kunne vi klart oss med færre informanter for å få et dekkende bilde av slike forhold. For individuelle opplevelser og betingelser som avstraffelser eller tilknytningsmuligheter, gir ikke materialet den fulle variasjonsbredden.

Det var en stor utfordring å vurdere påliteligheten av informasjonen vi mottok. Med få unntak hadde vi ikke grunnlag for å tro at informantene bevisst løy til oss, men fortielser forekom. Som nevnt foretok intervjuerne en vurdering rett etter at intervjuet var avsluttet. Måten informanten uttrykte seg på, hvor direkte spørsmål ble besvart, hvor konkrete beskrivelser var, hvor konsistente svarene var, hvor følelsesladete uttrykkene var, sammenfall med andres framstilling, er alle forhold som bidrar til bildet av pålitelighet. Men diffuse framstillinger er ikke nødvendigvis mindre troverdige enn konkrete beskrivelser. Alder da hendelsene fant sted, hvor skremmende opplevelsene var og språklig uttrykksevne er bare noen av forholdene som kan prege fortellingene. Intervjuerne hadde likevel oftest en sammenfallende oppfatning av påliteligheten av de informasjonene vi mottok.

Presentasjonen av funn

For utvalget var det maktpåliggende at de funn vi hadde gjort ble formidlet på en respektfull måte, minst mulig sensasjonspreget og belastende for alle involverte parter. Vi fant det riktig å gi våre informanter en muntlig orientering før den skriftlige rapporten ble overlevert til vår oppdragsgiver. De som i sterkest grad var berørt av våre konklusjoner, skulle slippe å sitte i en offisiell sammenheng og med usikkerhet vente på våre svar. Den beskrevne framgangsmåten, med de fire informasjonsfasene, ble i det alt vesentlige positivt mottatt av alle parter. Vi tror det var viktig å gi en muntlig gjennomgang av rapporten, fordi mange av dem som trengte opplysningene har lite trening i å pløye seg gjennom hundrevis av sider med dels tungt tilgjengelige redegjørelser.

Utvalgets uavhengige posisjon ble respektert av alle parter. Vi ble ikke på noen måte forsøkt påvirket, hverken med hensyn til arbeidsmåte eller formulering av konklusjoner. Vi ble heller ikke utsatt for utilbørlig press med hensyn til å forhåndsinformere før presentasjonen av rapporten.

Personlig utbytte

Det var utfordrende å arbeide fram en metodisk tilnærming som skulle ivareta både juridiske og sosialfaglige krav. Kravet til holdbarheten av konklusjonene er ikke mindre i en granskingsrapport enn i et forskningsarbeid. Det har vært spennende å se likheter

og forskjeller mellom gransking og forskning, og i etterkant erfare at den valgte kvalitative tilnærmingen til dataanalysen ikke har medført kritikk.

«Barne- og familieministeren har nå nedsatt et utvalg som skal foreta en nasjonal kartlegging»

Granskingen var arbeidsmessig krevende. For eget vedkommende gikk det med om lag 700 arbeidstimer. Intervjuene var konsentrasjonskrevende, og ofte med sterke følelser. Å være flere sammen om intervjuet ga trygghet både med hensyn til å fange opp viktig informasjon og i forhold til å håndtere den mellommenneskelige situasjonen.

Utvalget har hatt opplevelsen av å være med på en samfunnsmessig viktig oppgave, med dokumentasjon av en for lite kjent side av nær fortid. Reaksjonene på arbeidet har vært positive å ta imot, og det har vært spennende å følge med på de ringvirkninger og de etterspill som har kommet.

Etterspill

Rapporten ble gjenstand for betydelig medieoppmerksomhet. Innledningsvis var det tilstanden på barnehjemmene som det ble kommentert på, utvalgets arbeidsmåte og måten å dokumentere på ble ikke problematisert. Alle parter, også de berørte tidligere barnehjemsbarna, ga uttrykk for tilfredshet med utvalgets arbeid og konklusjoner.

Den videre diskusjonen ble rettet inn mot to spørsmål: Nødvendigheten av å finne frem til en egnet erstatningsordning og behovet for å se på tilstanden ved landets øvrige barnehjem i den aktuelle perioden. Det siste spørsmålet ble gjenstand for vurdering i Barne- og familiedepartementet, ikke minst på bakgrunn av at det sto frem en rekke personer fra andre deler av landet med tilsvarende opplevelser. Stiftelsen Rettferd for taperne registrerte i løpet av høsten 2003 over 500 saker. Oslo kommune har igangsatt en egen gransking, og lederen av Stortingets konstitusjonsog kontrollkommisjon gikk inn for en nasjonal gransking. Det samme gjorde flere politiske partier.

Den «individuelle» granskingen har, basert blant annet på uttalelser fra psykologhold, i følge media og politikere vist seg å være alt for belastende for informantene. Departementet har vedtatt å evaluere hvilken virkning intervjuingen har hatt. Evalueringen gjøres gjennom spørreskjema og dybdeintervjuing av et utvalg av informantene våre. Evalueringen kommer for de fleste informantene et år eller mer etter intervjuingen. Det vil bli interessant å se om opplevelsen av intervjuene har endret seg fra den umiddelbare reaksjonen det ble gitt uttrykk for, og om negative senvirkninger blir påvist. Samtidig reiser evalueringsprosjektet i seg selv alvorlige forskningsetiske utfordringer, som ikke har vært problematisert. Blant annet må en jo reise spørsmålet om hvilken virkning evalueringen kan gi for informantene.

Barne- og familieministeren har nå nedsatt et utvalg som skal foreta en nasjonal kartlegging av omfang av og bakgrunn for omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner. Utvalget skal ikke oppta forklaringer fra tidligere barnehjemsbarn eller ansatte. Rapporten skal foreligge i løpet av oktober.

Bergen kommune har vedtatt en erstatningsordning med en økonomisk ramme som i første omgang skapte en opplevelse av at det ville bli gitt mer enn en symbolsk økonomisk kompensasjon for de belastninger barna var blitt påført i barnehjemmene. Erstatningsordningen kunne også tas som uttrykk for ønske om å beklage og å gi oppreisning. Da det ble klart at erstatningssummen var ment å variere etter en skjønnsmessig vurdering av hvilke lidelser den enkelte var påført, og at søkere om erstatning måtte dokumentere sin historie, ble det på nytt reist kritikk mot kommunens håndtering av erstatningsspørsmålet. Flere sto frem i pressen og fortalte at de ville gå til søksmål mot kommunen uavhengig av den vedtatte erstatningsordningen.

I skrivende stund er det ikke klart hvordan saksbehandlingen ved vurdering av erstatning er tenkt håndtert fra kommunens side. Med utvalgets erfaringer fra intervjuene synes det svært vanskelig å dimensjonere erstatningen etter individuell vurdering av grad av overlast og traumer og av hvilke virkninger dette har hatt for det enkelte barn. Barna har variert i sin sårbarhet og i sin mestringsmåte, avhengig av alder da de var på institusjon og den historie de hadde på forhånd. Noen hadde en historie med omsorgssvikt og overgrep før de ble tatt hånd om av barnevernet. Andre hadde vokst opp under trygge og omsorgsfulle betingelser, før foreldres sykdom eller død kastet dem inn i en livssituasjon de var helt uforberedt på å takle. Trusler og trakassering som kunne prelle av på mange, ga de mest sårbare varige traumeopplevelser. Det falt selvfølgelig utenfor vårt mandat å vurdere den enkeltes personlige og miljømessige sårbarhetsog resiliensfaktorer, men disse framsto som særdeles betydningsfulle for både barndomsopplevelsene og livsløpet. Men skal de være avgjørende for erstatningsstørrelse?

I samråd med fylkesmannen har utvalget skrevet en evalueringsrapport fra arbeidet der vi særlig har vektlagt forhold og erfaringer som kan være nyttige å bygge videre på for framtidige granskingsutvalg.

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 41, nummer 3, 2004, side 199-205

TEKST

Jan Skjerve*, Institutt for klinisk psykologi Universitetet i Bergen